

KİNO DİLİNDƏ FEİL – FEİL TIPLI BİRLƏŞMƏLƏR

Fizuli Mustafayev

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan.
E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Annotasiya. Məqalə kino dilində feil – feil tipli birləşmələrə həsr olunub. Bu birləşmələrdə tərəflər arasında qrammatik mənə əlaqələri o qədər də rəngarəng deyil. Əgər ümumiləşdirmiş olsaq, deyə bilərik ki, feili bağlamaların kino dilində rolu nədən ibarətdirsə, feili birləşmələrin birinci tərəfləri kimi işləyəndə də rolu ondan ibarətdir.

Məqalədə qeyd edilir ki, kino dilində feili bağlamaların nitqdə rolu başqa bir feilə aid olub onunla ifadə olunan hərəkəti aydınlaşdırmaqdan ibarətdir. Feili bağlamaların qrammatik mənəsi də onların bu sintaktik rolu ilə şərtlənir.

Əlavə olaraq deyilir ki, burada mənə cəhətdən ağırlıq yükü ikinci deyil, birinci tərəfin üzərinə düşür, birinci tərəf istiqamətverici rol oynayır. Ona görə də feillərin yerini dəyişəndə ümumi mənə münasibəti dəyişsə də, hərəkətin istiqaməti çalarında fərq yaranır.

Məqalədə vurğulanan əsas cəhətlərdən biri də budur ki, bu birləşmələr mahiyyətcə birinci tərəfin ikinci tərəfə tabeliliyi əsasında birtərəfli mənə münasibəti deyil, ikitərəfli qarşılıqlı mənə münasibətinə əsaslanır.

Aparılan araşdırmalara görə, feili birləşmələrin hamısının tərəfləri arasında zaman əlaqəsi var. Zaman əlaqəsi onları birləşdirir, lakin eyniləşdirmir. Əvvəla, göründüyü kimi, bunlar birinci tərəflərin formasına görə bir-birindən fərqlənir. Digər tərəfdən, birləşmələrin zaman əlaqəsini şərtləndirən feili bağlamaların forma müxtəlifliyi onların zaman birləşməsində müəyyən fərq əmələ gətirir.

Məqalədə ayrı-ayrı kinofilmlərin ədəbi ssenarilərindən kifayət qədər istifadə edilmiş, yeri gəldikcə müxtəlif parçalar misal kimi təqdim edilmişdir.

Açar sözlər: feil formaları, feili bağlama, qrammatik mənə, şifahi nitq, qrammatik dəyişikliklər

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 05.06.2023; qəbul edilib – 16.06.2023

COMBINATIONS OF THE VERB – VERB TYPE IN THE CINEMA LANGUAGE

Fizuli Mustafayev

Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the combinations verb – verb in the language of cinema. In these combinations, the connections between the parts with grammatical meanings are not so diverse. To summarize, we can say that the role of compound gerunds in the language of cinema is the same as the role of the first parts of compound gerunds.

The article notes that the role of verb conjugation in the language of cinema in speech is to clarify the action expressed by another verb. The grammatical meaning of conjunctions of verbs is also due to their syntactic role.

In addition, it is said that in terms of meaning, the primary role falls on the first part rather than the second, and the first part plays a guiding role. Therefore, when the arrangement of verbs changes, the overall meaning and the difference in the shade of the direction of movement change.

One of the main points made in the article is that these combinations are not essentially based on a one-way relationship based on the subordination of the first party to the other party, but on a bilateral relationship.

According to research, there is a temporary connection between the parts of all component gerunds. A temporary connection unites them, but does not identify them. Firstly, as you can see, they differ in the shape of the first parts. On the other hand, the variety of forms of compound gerunds is due to temporal connections, which make a certain difference in their temporal combination.

The article quite widely uses literary scripts of feature films, and provides various excerpts as examples.

Keywords: verb forms, gerunds, grammatical meaning, oral speech, grammatical changes

Article history: received – 05.06.2023; accepted – 16.06.2023

Giriş / Introduction

Televiziya, radio, səhnə və qəzet dillərində olduğu kimi, kino dilində də feil – feil tipli birləşmələrin ikinci tərəfi üç qeyri-predikativ feil formalarından biri ilə, birinci tərəfi isə, bir qayda olaraq, feili bağlama ilə ifadə olunur: *durub baxmaq, durub baxan, durub baxanda*.

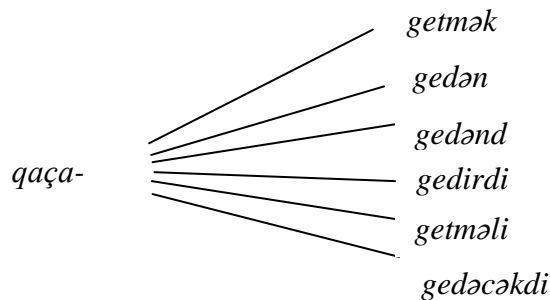
Adıçəkılən birləşmələrdə tərəflər arasında qrammatik mənə əlaqələri o qədər də rəngarəng deyil. Əgər ümumiləşdirmiş olsaq, deyə bilərik ki, feili bağlamaların kino dilində rolu nədən ibarətdirsə, feili birləşmələrin birinci tərəfləri kimi işləyəndə də rolu ondan ibarətdir. Kino di-

lində feili birləşmələrin birinci tərəfi kimi, feili bağlamaların mövqeyi onların bütünlüklə sintaktik mövqeyini ola bilər ki, tam əhatə etməsin. Lakin bu mövqeyi əsasən əhatə edir. Təbə edən feilin formasından, rolundan, təsriflənməsindən və ya təsriflənməməsindən, mənə növündən asılı olmayaraq, feili bağlama feili eyni cəhətlərdən izah edir. Burada söhbət daxili mənə münasibətlərindən getdiyinə görə feildəki qrammatik dəyişiklik feili bağlamanın ona münasibətini dəyişə bilmir.

Əsas hissə / Main Part

Aşağıdakı nümunələrdə təbə edən, aydınlaşdırılan söz (feil) müxtəlif cəhətlərdən dəyişikli-

yə uğrasa da, feili bağlama ilə həmin feil arasındakı münasibət dəyişməz qalmışdır:

“Molla: – Bu nə həngamədir, Məşədi?! Qəbiristanlıq hara, çalib-oxumaq hara?”

Məşədi: – Ya molla, olmaya məhşər günüdür?

Molla: – Yox, yox. Məşədi, nə danışırısan? Mənim hesabımla məhşər bu tezlikdə ola bilməz. Görünür, kafir olublar bunlar.

Məşədi: – Elə isə bir dua oxu bu kafirlərə ki, dinə-imana gəlsinlər. Yoxsa Allah-taala şəhərimizi yerlə-yeksan eləyər.

Molla: – Düz deyirsən, Məşədi, oxuyum da...

Məşədi: – Ən yaxşısı getmək lazımdır burdan, *qaça-qaça getmək...*”

[“Ölülər”, 1980].

“Hacı Həsən: – Hey! Kim var evdə? Əli! Ay uşaq, bir hay verin da! Ölmüsüz?”

İskəndər: Ata, nə var, nə olub?”

Hacı Həsən: – Kərbəlayı Fətullah dirilib!

İskəndər: – Necə?”

Hacı Həsən: – Deyirlər Kərbəlayı Fətullah dirilib!

İskəndər: Necə yəni, *qaça-qaça gedən* xəbərçilərin şayiəsidir bu...”

[*Yenə orada*].

“İskəndər: – O ki, Xorasanda ölmüşdü?”

Hacı Həsən: – Hə, hə, hə, hə, Kərbəlayı Fətullah.

İskəndər: – Yəni lap qəbirdən çıxıb eşiyə?”

Hacı Həsən: – Hə, hə...

İskəndər: – İnandırıcı deyil axı?”

Hacı Həsən: – Qəbirdən çıxıb qaçıb. *Qaça-qaça gedəndə* heç kəsə cavab verməyib”.

[*Yenə orada*].

“Hacı Baxşəli: – Hacı Kərbəlayı Fətullah dirilib?”

Hacı Həsən: – Bəli, bəli dirilib, lap öz dəst-xəttilə də yazıb. Mən bu işə lap mat qalmışam. Hacı, buyur, əyləş.

İskəndər: – Ölü özbaşına deyil ki! Əlbəttə onu da bir dirildən var. Dirilməsi üçün bəlkə çalışan var.

Hacı Kərim: – Hacı, bu nə xəbərdir? Deyirlər dünən camaat *qaça-qaça gedirdi*”.

[*Yenə orada*].

“Leylanın anası: Keçin mətbəxə, çay qoyun. Görmürsünüz ki, qonağımız var?”

Eldar: Bunlar da sizin qızlardır?”

Leylanın anası: Bəli, üç qızım var, böyüyü Leyla və bu əkizlər. Məhz bu qızlara görə mən

heç kimin üstünə gedib pul istəyə bilmərəm. Başqası olsa, *qaça-qaça getməlidir*”.

[“Məhkumların cənnəti”, 2012].

“Salman: – Elə-belə eləmişik ki, indi bunlar bizi adam yerinə qoymurlar da. Mən böyük vəzifələrdə işləmişəm, bilirəm bunlarla necə rəftar eləmək lazımdır.

Məsmə: – Vəzifədə işləyənlərin hamısı elə deyir də. Zamanı gələndə hər biri *qaça-qaça gedəcəkdir*”.

[“Böyük dayaq”, 1962].

Kino dilində feili bağlamaların nitqdə rolu başqa bir feilə aid olub onunla ifadə olunan hərəkəti aydınlaşdırmaqdan ibarətdir. Feili bağlamaların qrammatik mənası da onların bu sintaktik rolu ilə şərtlənir. Feili bağlamaların bu ümumi sintaktik mövqeyini və bu əsasda meydana gələn leksik-qrammatik mənə münasibətlərini feili birləşmələr daxilində də saxlayır. Lakin bu ümumilik xüsusi halları, mənə münasibəti çarələrini inkar etmir. Bu cəhətdən feili birləşmələrin birinci tərəflərinin ifadəsini feili bağlama formaları üzrə ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirmək lazım gəlir.

1. *-ib, -ib, -ub, -üb* şəkilçili feili bağlamalarla. Bu birləşmələrdə birinci tərəf ikinci tərəfi aşağıdakı cəhətlərdən izah edir:

a) Hərəkətin zamanını bildirir: *qurtarıb getmək, çatıb getmək, havalanıb uçmaq, oxuyub öyrənmək*.

b) Hərəkətin səbəbini bildirir: *qorxub qaçmaq, diksinib yıxılmaq, görüb sevinmək, işləyib yorulmaq*.

c) Hərəkətin zamanını bildirir: *qurtarıb getmək, çatıb dayanmaq, fikirləşib başlamaq*.

ç) Birinci tərəf ikinci tərəfə bərabər hərəkət ifadə edir. Məsələn, *gedib gəlmək*. Bu haqda zahiri görünüş birinci tərəfin ikinci tərəfə formal münasibəti eyni ilə qalır. Mahiyyətə isə burada tamam yeni xüsusiyyət əmələ gəlir. Mənə münasibəti baxımından birinci tərəfin ikinci tərəfi izah etmə vəzifəsi aradan çıxır, tərəflərdə mənə bərabərliyi yaranır: hərəkət təkrarı, eyni xətt üzərində biri digərini əvəz edə-edə davam edən hərəkətlər birliyi yaranır. Bu birləşmələrdə birinci tərəflə ikinci tərəfi əvəzləndirsək, ümumi mənə itmir: *gedib-gəlmək – gəlib-getmək*.

Əlavə edək ki, burada mənə cəhətdən ağırlıq yükü ikinci deyil (yuxarıdakılardan fərqli olaraq), birinci tərəfin üzərinə düşür; birinci tərəf istiqamətverici rol oynayır; ona görə də feillərin yerini dəyişəndə, ümumi mənə münasibəti dəyişməyə də, hərəkətin istiqaməti çalarında fərq yaranır. Doğrudur, bu birləşmələrin hər ikisini (yaxud hər iki variantı) eyni cümlədə eyni məqsədlə işlətmək olar; lakin bunlardan birincidə kənara, ikincisində isə yaxınlaşmağa (danışana tərəf) istiqamət mənası qalır. Məsələn:

“Gəlin: – Yox, ay Səkinə xala. Arxayın ol... Nəyimə gərək, özləri bilirlər. Tez-tez bizə *gəlib-gətmək* üçün ürəkləri dayanır.

Səkinə xala: – Ay qız Tərgül, Tərgül...

Uzaqdan cavab: – Gəldim, gəldim ay Sənu-bər”.

[“Yuxu”, 2001].

“Müxbir: – Kolxoz sədri bir ortabab adamdı. Nə cavandı, nə yaşlı. Saçı yavaş-yavaş tökül-məkdədir. Qarnı bala-bala yekəlməkdədi. Amma hələ nə daz demək olar, nə gombul. Ərazini çox gəzir. Ora *gedib-gəlmək həvəsi* çoxdur. Yaylağa deyirəm...”

[“Babamın babasının babası”, 1979].

Beləliklə, bu birləşmələr mahiyyətcə, birinci tərəfin ikinci tərəfə tabeliliyi əsasında birtərəfli mənə münasibəti deyil, ikitərəfli, qarşılıqlı mənə münasibətinə əsaslanır. Duyub düşünmək, qalxıb-enmək, sevib-sevilmək, gülüb sevinmək, oturub durmaq və s. birləşmələrin tərəfləri həmin münasibətə əsaslanır.

“*Türk dillərinə aid əsərlərdə birinci tərəfi -ib, -ib, -ub, -üb şəkilçili feili bağlamalarla ifadə olunan feili birləşmələrin bir qismini, xüsusən bu son mənə münasibəti əsasında qurulanları mürəkkəb feil adlandırmaq halları özünü göstərir. Bu sahədə Azərbaycan dilçiləri hamıdan qabaqdadır*” [1, s.233].

Onu inkar etmək olmaz ki, kino dilində mürəkkəb feil hesab edilən birləşmələrin bir qismi xeyli sabitləşmiş, onlarda leksik mənə ümumiliyi əmələ gəlmiş və hətta onların müəyyən qismi başqa dilə, məsələn, rus dilinə ayrı-ayrı leksik vahidlərlə tərcümə olunur: *yazıb-yaratmaq – создавать, qaynayıb-qarışmaq – сливаться, сливаться*. Burada sözlər arasında bəzən defis işarəsinin qoyulmasını da biz təsadüfi hesab etmirik. Lakin bu əlamətlərin heç bi-

ri həmin birləşmələrin mürəkkəb söz (mürəkkəb feil) olması üçün kifayət deyil. Saydığımız əlamətlər olsa-olsa, bu birləşmələrin sabitliyi üçün əsas ola bilər ki, bu da (sabitlik) mürəkkəbləşmə yolunda bir mərhələ ola bilər, bu proses davam edib mürəkkəb sözə apara da bilər, elə həmin mərhələdə dayana da bilər.

Deməli, kino dilində nəzərdə tutulan dil faktları söz birləşmələridir. Onların bir qisminin sabit birləşmələr kimi qəbul edilməsi mümkünlüyü burada prinsipial əhəmiyyət daşıyır.

2. *Araq, ərək* şəkilçili feili bağlamalarla. *Araq, ərək* şəkilçisi *-ib, -ib, -ub, -üb* feili bağlama şəkilçisinin qrammatik sinonimidir – eləcə də bu şəkilçilərlə əmələ gələn feili bağlama formaları arasında qrammatik-sintaktik sinonimlik var. Buna görə də *araq, ərək* şəkilçili feili bağlamaya malik olan feili birləşmələrin mənə əlaqələri *-ib, -ib, -ub, -üb* şəkilçili feili bağlamalara malik feili birləşmələrin tərəflərinin mənə əlaqələri ilə, əsasən, uyğun gəlir. Yəni burada da aşağıdakı mənə əlaqələri olur.

a) Birinci tərəf hərəkətin tərzini bildirir: *fikirləşərək tapmaq, qaçaraq getmək, havalanaraq uçmaq, oxuyaraq öyrənmək*.

“Mahmud: – Xəzinə daha nə qədər dolacaq. Bunu yalnız *fikirləşərək tapmaq* lazımdır. Allah israfı xoşlamaz. Bir az daha ehtiyatlı yaşasaq, nə döyüşə ehtiyac qalar, nə zülmə”.

[“Mahmud ilə Məryəm”, 2011].

“Hacı Həsən: – Bəli, bəli, belədir ki, var. Hacı, buyur əyləş. Hacı Baxşəli, ayaq üstə durma... Buyurun əyləşin...

Hacı: – Pərvərdigara, rəhmin gəlsin ölümlərə! Dirilt onları! O dünyaya *qaçaraq getmək* istəyənlər çox olub, onları da dirilt!”

[“Ölümlər”, 1980].

“Leylanın anası: Gərək heç kim bilməsin ki, bizim nəslimizdə belə qorxulu xəstəlik var. Siz ki, Bakını yaxşı tanıyırsınız, belə xəbərlər o saat yayılır. Əgər, bilələr ki, bizim ailədə cüzməli xəstə var, onda heç kəs qapımızı döyməyəcək. Qızlar isə artıq oğlanlarla görüşürlər. Yazıq qızım... Xəyalı, sanki *havalanaraq uçmaq* idi!”

[“Məhkumların cənnəti”, 2012].

“Kapitan: – Səkkiz yüz manat. Bu da yerindədir. Enzə nömrə üç. Altı yüz manat. Şifonerin alt siyirtməsi. Görürsən ki, əvvəlcədən *oxuyaraq öyrənmək* lazımdır belə şeyləri. Yoxsa...

[“Kapitanın xəzinəsi”, 2014].

b) Birinci tərəf hərəkətin səbəbini bildirir: *qurtararaq getmək, çataraq dayanmaq, fikirləşərək başlamaq*.

“Mahmud: – Mən bir dərddiyəm. Heç vaxt ürəyim gülməyəcək. Mən dünyanın ən dərddi adamıyam, amma sizi əyləndirərəm. *Qurtararaq getmək* fikrindəyəm”.

[“Mahmud ilə Məryəm”, 2011].

“Sədr: – Bağışlayın, soruşmaq ayıb olmasın, tanımadım axı?..

Müxbir: – Qəzətdən gəlmişəm. Sizin kənddən yazmağa gəlmişəm.

Sədr: – Əziz babadan?

Müxbir: – Hə, hə... Əziz babadan!

Sədr: – Yaxında olur. Eyvanlı evə *çataraq dayanmaq* lazımdır. Çatmamış yox ha...”

[“Babamın babasının babası”, 1979].

“Məşədi Oruc: – Pərvərdigara, sənin qüdrətini tərif eləməyə dilim laldır! Min şükür olsun kərəminə! Ona görə də əvvəlcə *fikirləşərək başlamaq* lazımdır”.

[“Ölülər”, 1980].

Kino dilində birinci tərəfi *araq, əmək* şəkilçili feili bağlamalarla ifadə olunan birləşmələrdə zaman əlaqəsi əvvəlki birləşmələrə nisbətən bir qədər zəif görünür. *Araq, əmək* şəkilçili feili bağlamalar əlaqəni daha çox tərzə tərəf çəkir. Məsələn, əslində *fikirləşib başlamaq* birləşməsi ilə *fikirləşərək başlamaq* birləşməsinin tərəfləri arasında eyni mənə əlaqələri var, hər ikisində birinci tərəflər (*fikirləşib, fikirləşərək*) ikinci tərəflərin (*başlamaq*) ifadə etdiyi hərəkətin zamanını bildirir. Lakin bu əlaqə birinci birləşmədə daha aydın və dürüst ifadə edilirsə, ikincidə bir qədər dumanlanır və mübahisəli görünür.

3. A – a, ə – ə şəkilçili feili bağlamalarla. Kino dilində birinci tərəf hərəkətin tərzini bildirir: *danışa-danışa gəlmək, qaça-qaça getmək, gülə-gülə danışmaq*.

“Leylanın anası: – Heç kəs istəməz ki, onların oğlu, nəslində belə dəhşətli irsi xəstəlik olan belə bir ailə ilə yaxın olsun. Tutaq ki sizin valideynlər. Onlar hər şeyi bilsələr, sizə mənim qızlarımdan biri ilə evlənməyə razılıq verərlərmi?”

Eldar: – Bilmirəm. *Danışa-danışa gəlmək* məndə vərmiş halını alıb. Leylaya görə bütün günü danışırım”.

[“Məhkumların cənnəti”, 2012].

“İskəndər: – Amin! Ay ana, ay ana! Kərbəlayı Fətullah dirilib. *Qaç-qaça getmək* və bu xəbəri hamıya çatdırmaq lazımdır”.

[“Ölülər”, 1980].

“Müxbir: – Çox gözəl, çox əcəb!.. *Gülə-gülə danışmaq* gərək! Fəxrimizdi, fəxrimizdi vallah. Hamımız fəxrimizsiz, elə Əziz baba da. Şanşöhrətimiz günü-gündən parıldasın...”

[“Babamın babasının babası”, 1979].

Kino dilində də *araq, əmək* və a – a, ə – ə şəkilçili feili bağlamaların nitqdə başqa bir mənası da özünü göstərir. Bu feili bağlama formaları əlaqədar olduqları feillərin (bu feillər hansı formada olur-olsun) mənalarına qarşı duran mənalar da ifadə edir. Bu halda onlar nitqdə qarşılıq (güzəşt) zərfliyi kimi çıxış edir. Ancaq burada bir cəhət nəzərə alınmalıdır ki, həmin feili bağlamalarının reallaşmasında feili bağlamalara aid olan digər sözlər müəyyən rol oynayır:

“Mirzə Fətəli: – Bu fransız da təvəkkülü Allahdan gözləyir. Tubu xanım, sözümlə qulaq ver. Müsye Jordanın haqqını indidən verin, sonra aləm *qarışaraq*, yaddan çıxar, kişinin pulunu verməzsiz!”

Tubu: – Ömrüm-günüm. Müsye Jordanın haqqını *verərək*, aləm niyə qarışsın ki...”

[“Sabahın elçisi”, 2010].

Kino dilində bu tipli feili bağlamalar təklildə həmin münasibəti ifadə edə bilmədiyindən, söz birləşmələrinin birinci tərəfi kimi qarşılıq (güzəşt) mənasında çıxış edə bilmirlər.

4. *Anda, əndə* şəkilçili feili bağlamalarla:

“Ummileyla: – Hüseyin, Hüseyin, bura gəl! Sənə təzə köynək tikmişəm. Gey görək əyninə necə olur?”

Hüseyin: – İstəyirsən yüz təzə köynək tik, mən molla olmayacam, vəssalam!

Abdula: –Sən niyə görə ağaca *qalxanda dayanmaq* bilmirsən”.

[“Cavid ömrü”, 2007].

“Səkinə: – Yavaş, yazıq qızın nə atası var, nə də anası. Hər ikisi 43-cü ildə müharibədə həlak olub.

Rüstəm: – Arvad, çağır gəlini gəlsin mübarəkbadlığın eləyim!

Səkinə: – Sağ ol, ay kişi! *Görəndə sevinmək* lazımdır”.

[“Böyük dayaq”, 1962].

“Camaat: – Budurmu Kərbəlayı Fətullahın məktubu? Oxu görək nə yazıb?”

Hacı Həsən: – Məşədi Oruc, *danışanda kəkələmək* lazım deyil. Yaxşısı budur ki, kağızı ucadan oxuyasan, hamı eşidə, çünki bu qərribə işdir, adam lap məəttəl qalır”.

[“Ölülər”, 1980].

5. *Kən* şəkilçili feili bağlamalarla:

“Yarməmməd: – Həm də ağıllı adamdır. Danışdır Çindən, Həbəşdən bəri hər yandan xəbər versin.

Kələntər: – Nə, nə deyirsən?

Salman: – Vallah nə deyim Kələntər lələş! Sizin yolunuzda bilirsiniz ki, ölümə gedərəm.

Kələntər: – Bilirəm. *Çatarkən dayanmaq* lazımdır. Yəni, nəfəs vermək”.

[“Böyük dayaq”, 1962].

“Ummileyla: – Molla məktəbinə getmək istəmir. Fikirləşirəm ki, hər kəs qarşısına çıxan uğuru *görərkən sevinmək* istəyər.

Abdulla: – Bir evdə bir molla bəs deyil? Yox, mən Hüseyn Sidqinin məktəbinə göndərəcəyəm. Oxuyub alim olsun...”

[“Cavid ömrü”, 2007].

“Mirzə Fətəli: – Deyirəm sonra... məndən sonra karıxarsınız, müsyö Jordan...”

Tubu: – Ay Fətəli, başına dönüm, Müsyö Jordan kimdir?

Mirzə Fətəli: – *Danışarkən kəkələmək* vərdisi qazanan Müsyö Jordanı deyirəm. Müsyö Jordan hardan ağılıma gəldi? Nəsə, haqqını ödəyin. Sonra başınız qarışacaq”.

[“Sabahın elçisi”, 2010].

6. *Dıqda, dikdə, duqda, dükdə* şəkilçili feili bağlamalarla:

“Müstəntiq: – Bu sözlərlə özünüzü ifşa etdiniz. Deməli, Sovet mühiti sizə də, Abbas Mirzələrə də darlıq edir. Ona görə də *yazdıqca dayanmaq* lazım idi. Onunçun da osmanlılara arxalanır, dilinizdə oranın şairlərini təqlid edirsiniz. Tematikanızı da Azərbaycandan yox, oradan alırsınız”.

[“Cavid ömrü”, 2007].

“Pərşan: – Ay dədə, o köhnə zaman idi. Gəlin qul kimi dururdu hamının qabağında.

Rüstəm: – Kəs səsini, bircə sən qalmışdın mənə mədəniyyət dərsi verəsən. Partkomu Şirzad olanın, komsomolu da sən kimi olar. Səh-

vini *gördükdə sevinmək* yox, məyus olmaq lazımdır”.

[“Böyük dayaq”, 1962].

“Mirzə Fətəli: – Nigarən olma, Rəşid *gəlib çıxmayınca* ölən deyiləm. Rəşiddən nə xəbər var? Ona çatdırın ki, *çağırdıqda gəlmək* lazımdır, yoxsa gec olar.

Tubu xanım: – Yoldadı, tel vurub, iki-üç günə gəlib yetişər inşaallah”.

[“Sabahın elçisi”, 2010].

7. *Dıqca, dikcə, duqca, dükcə* şəkilçili feili bağlamalarla:

“Məşədi Oruc: – Ey mənim əzizim və mehriban qardaşım Məşədi Oruc! Bu kağız sənə çatan kimi əvvəl, qabaqca Hacı Həsən əmimə xəbər ver.

Məşədi Oruc kağızdan ayrılıb Hacı Həsənə deyir: – Qardaşım Kərbəlayı Fətullah bu yerdə də sənə müraciət eləyir, ey! Adam *oxuduqca sakitləşmək* istəyir.

[“Ölülər”, 1980].

“Mirzə Fətəli: – Nisə, neynirsən o süfrəni?”

Nisə: – Səsini *dinlədikcə sevinmək* istəyirəm. Ata, qurbanın olum, bu süfrənin üstündə o qədar yazı yazmışan, ləkə-ləkədi. Həkimin yanında biabır olduq, qoy aparım yuyum”.

[“Sabahın elçisi”, 2010].

“Məşədi Oruc: – Yol ağzındakı qəbiristanlıqda əhli-rübur ziyarətinə müşərrəf olub, sonra yolunu davam edəcək. *Qaçdıqca uzaqlaşmaq* istəyəcək.

Hacı Kərim: – Bə biz?.. Yəni bizim şəhərə təşrif gətirməyəcək? Yanından ötüb keçəcək?”

[“Ölülər”, 1980].

8. *(Ma) mış, mə (miş)* şəkilçili feili bağlamalarla:

“Nisə: – Yaxşı, yaxşı, qurban olum. Daha niyə əsəbləşirsən?”

Tubu xanım: – Nə olub?

Nisə: – Süfrəni dəyişmək istədim, acığı tutdu. Başa düşmədim niyə əsəbləşdi.

Mirzə Fətəli: – Ona görə də hər bir işi *öyrənməmiş etməmək* lazımdır”.

[“Sabahın elçisi”, 2010].

“Müstəntiq: – Türkiyə hökumətindən hansı gizli tapşırıqlar almışdınız? *Almamış qayıtmaq* əmrini kim vermişdir?”

Cavid: – Mənim Türkiyə hökuməti ilə heç bir əlaqəm olmayıb”.

["Cavid ömrü", 2007].

9. *Caq, cək* şəkilçili feili bağlamalarla:

"Şirzad: – Hər kəs işə *çatacaq başlamaq* prinsipi ilə yaşmalıdır. İndidən başımızın altına yadıq qoymağın nə mənası var?"

Salman: – Partkom düz deyir. Bu il gərək hamı iki norma yerinə yetirsin.

Rüstəm: – Çalışmalıyıq, hamılıqla çalışmalıyıq. İşimiz çoxdur, görürsünüz təkəm. Kömək eləyin, yetirə bilmirəm".

["Böyük dayaq", 1962].

"Gənc dramaturq: – Mən Cavid yoldaşın kobud siyasi səhvlərini, bu gün deyil, çoxdan ifşa edirəm. Vaxtilə yazmışdım ki, "Şeyx Sənan" məzmunca zəifdir. "İblis" də həmçinin. Səhvləri *görcək qayıtmaq* lazım idi əvvəlki yola. Başa düşürəm.

Cavid: – Mən onu baş üçün yazmışam, boş üçün yox".

["Cavid ömrü", 2007].

10. *Ar-maz, ər-məz* şəkilçili feili bağlamalarla:

"Naznaz: – Nə bilim, Salman qağamın işləridir də. Deyir nə qədər kənddəsən camaatın karına gəl, dava-dərmanla kömək elə. Bir işi *görrə-görməz dayanmaq* olmaz.

Qaraş: – Hə, deməli sən də işləyirsən, hə...

Naznaz: – Ha, ha, ha. O nədir?"

Qaraş: – Heç, balaca əzilib..."

["Böyük dayaq", 1962].

"Tubu: – O süfrəni Fətəliyə bacısı bağışlayıb, İranda qalan bacısı. İrana gedəndə görüşüb onunla, ta uşaqlıqdan üzünü görməyibmiş. Mənə də hədiyyə göndərmişdi. *Çatar-çatmaz başlamaq* olmazdı. Ona görə qanı qaralıb".

["Sabahın elçisi", 2007].

Kino dilində belə feili birləşmələrin hamısının tərəfləri arasında zaman əlaqəsi var. Zaman əlaqəsi onları birləşdirir, lakin eyniləşdirmir. Əvvəla görüldüyü kimi, bunlar birinci tərəflərin formasına görə bir-birindən fərqlənir. Digər tərəfdən, birləşmələrin zaman əlaqəsini şərtləndirən feili bağlamaların forma müxtəlifliyi onların zaman bildirməsində müəyyən fərq əmələ gətirir. Məsələn, *-caq, cək* şəkilçili feili bağlamalar ani zaman anlayışı ifadə edirsə, *dıqca, dikcə, duqca, dükcə* şəkilçili feili bağlamalar zamanda davamlılıq, təkrar bildirir və bu xüsusiyyətlər birləşmələrin tərəflərinin arasındakı za-

man münasibətinə təsir göstərməyə bilmir. Yaxud *anda, əndə; ar-maz, ər-məz* şəkilçili feili bağlamalar birinci tərəf kimi daha sərbəst çıxış etdiyi halda, *dıqda, dikdə, duqda, dükdə* şəkilçili feili bağlamalar bu mövqedə bir qədər uyğunsuz görünür və s.

11. *Madan, mədən* şəkilçili feili bağlamalarla:

"Məşədi Tağı: – Day niyə gözünün qarasını sıxırsan. *Bilmədən danışmaq* nəyə lazım... Dedim, talağımı ver, çıxım gedim əmimin yanına, verdim, indi nə istəyirsən?"

Nanə: – Oğlum...

Məşədi Tağı: – Bəs mənim oğlum deyil?! Tək bir oğlum var. *Çatmadan qayıtmaq* istədi, o da baş tutmadı. Bəs məndən sonra evimdə kim çırağ yandıracaq".

["Sabahın elçisi", 2010].

"Maya: – Bəli, hələ iki min il bundan qabaq Yunan alimi Strabon yazırdı ki, Muğan elində torpaq Babil və Misir ölkəsindən də yaxşıdır. İldə iki-üç dəfə məhsul verir.

Rüstəm: – İki-üç dəfə?"

Maya: – Bəli.

Rüstəm: – Hə, çalışan götürər. *Oxumadan öyrənmək* olmaz. İlin on ayını günəş gün doğanda çıxıb, Muğanda da batır".

["Böyük dayaq", 1962].

"Fətəlinin böyük bacısı: – Fətəli, Fətəli, dur, anan gedir, Fətəli, dur, eşitmirsən, oyan, anan çıxıb gedir. Sən onu bir də heç vaxt görməyə cəksən.

Böyük arvadı: – *Başlamadan qurtarmaq* olmaz bu işi. Gedirlər, getsinlər. Padişah-zadsan ki, vəliəhdin olsun? Aparmaq istəyir, aparsın da..."

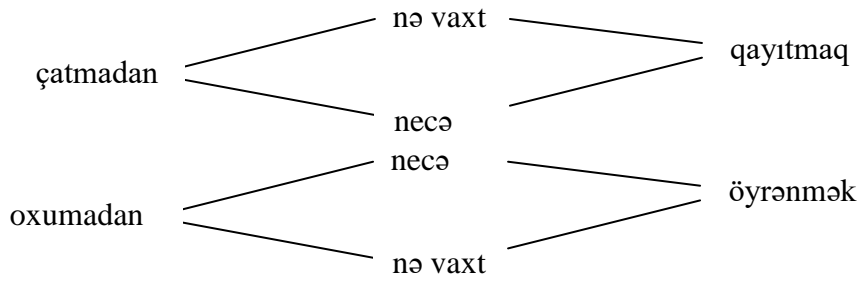
["Sabahın elçisi", 2010].

"Məşədi Oruc: – Kağızdan belə çıxır. Əmma gərək bir hərəkət eləyək. Öz mərifətimizi göstərək, onu şəhərimizə dəvət edək.

Hacı Həsən: – Nə vaxt təşrif gətirəcək? O isə deyir ki, *çağırmadan gəlmək* olmaz. Əgər çağırırsa, – deyir, – Rəcəb ayının yeddisində, ya səkkizində..."

["Ölülər", 1980].

Kino dilində bu birləşmələrin tərəfləri arasında zaman əlaqəsi var. Lakin onların bir qisminə tərz çaları da özünü hiss etdirir:

Nəticə / Conclusion

Göründüyü kimi, kino dilində digər anlayışlar kimi, hətta tərz anlayışı irəli də keçə bilər. Məsələn, *bilmədən danışmaq* birləşməsində “bilmədən” feili bağlamasında özünü göstərən zəifləşmə prosesi və bununla əlaqədar tərz anlayışının qüvvətlənməsi birləşmənin tərəfləri ara-

sında tərz mənasında əlaqənin qüvvətlənməsinə səbəb olmuşdur.

Sonda onu da demək lazımdır ki, kino dilində feil – feil tipli birləşmələrin tərəfləri arasında mənaca relyativ, qrammatik cəhətdən yanaşma əlaqəsi vardır.

Ədəbiyyat / References

1. Алекперов, А. Сложные глаголы в современном азербайджанском языке, 1961.
2. Грамматика азербайджанского языка. – Баку: Изд. АН Азерб. ССР, 1971.
3. Müasir Azərbaycan dili. II cild. Morfologiya. – Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşri, 1980.

Bədii filmlər

1. “Ölülər”, 1980.
2. “Böyük dayaq”, 1962.
3. “Cavid ömrü”, 2007.
4. “Sabahın elçisi”, 2010.

СОЧЕТАНИЯ ТИПА ГЛАГОЛ – ГЛАГОЛ В ЯЗЫКЕ КИНО

Физули Мустафаев

Доктор философии по филологии

Институт языкознания имени Насими НАНА. Азербайджан.

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Резюме. В статье отмечается, что роль деепричастий в речи языка кино заключается в отнесенности другому глаголу и уточнении действия, выраженного этим глаголом. Грамматическое значение составных деепричастий обусловлено их такой синтаксической ролью. Кроме того, говорится, что с точки зрения значения основная роль ложится на первую сторону, нежели на вторую, а первая сторона играет направляющую роль. Поэтому при изменении расположения глаголов меняется общий смысл и разница в смысловых оттенках направления движения. Один из основных моментов, отмеченных в статье, заключается в том, что эти сочетания по существу основаны не на односторонних отношениях, основанных на подчинении первой стороны другой стороне, а на двусторонних отношениях. Согласно

исследованиям, между сторонами всех составных деепричастий существует временная связь. Временная связь объединяет их, но не отождествляет. Во-первых, как видно, они различаются по форме первых частей. С другой стороны, разнообразие форм составных деепричастий обусловлено временными связями, вносит определенную разницу в их временную комбинацию.

В статье достаточно широко использованы художественные сценарии отдельных фильмов и приведены различные отрывки в качестве примеров.

Ключевые слова: глагольные формы, деепричастие, грамматическое значение, устная речь, грамматические изменения